

ACOMODAREA SUBSTANTIVULUI ABSTRACT ÎN TERMINOLOGIA FILOZOFICĂ

Accommodating the Abstract Noun in Philosophical Terminology

Doina BUTIURCA¹

Abstract

The study proposes a descriptive-semasiological research of the terminology in the field of philosophy. The relationship between the hard nucleus and the external areas of this sphere of terms, accommodation of abstract nouns in the language of philosophical terminology, identification of opposition markers at specialization level are a few of the objectives set out. The means of maintaining unambiguousness of terms are another focal point for this research. Contrastive analysis, descriptive-linguistic methods and semasiological study are used. One of the conclusions of the research is that the hard nucleus of the philosophical language is the sphere with the highest stability, maintaining a high degree of abstraction. External areas are common variants, migrating from one language to another, having an interdisciplinary character.

Keywords: terminology, philosophical, abstract noun, special plural forms.

Cadrul teoretic

Substantivele abstracte, substantivele masive (nume de materie), substantivele colective etc – fără a fi considerate prototipice (cf. GALR 2005) în literatura de specialitate - se impun în limba română actuală prin trăsături gramaticale de tip special, ce se pot corela cu caracteristicile lor semantice și referențiale, mai ales în terminologie. Sunt clase de substantive care participă în mod diferit la realizarea corelării referențiale. Acomodarea acestor clase de substantive în terminologie nu se poate realiza înafara corelării referențiale. Referențializarea unei sintagme terminologice/a unui termen este condiția *sine qua non* a calității termenilor de unități informaționale și/ sau comunicative și se realizează prin mijloace specifice. În comunicarea nespecializată, referențialitatea se poate realiza prin mărci intonaționale (o accentuare foarte puternică, o pauză, gestul - mai ales în comunicarea orală- care însoțește cuvintele deictice, mimica asociată cuvintelor considerate psihologice), prin formele modurilor și a timpurilor verbale – dacă avem în vedere enunțurile structurate. În acest sens, informația gramaticală dată de indici verbali fixează cadrul situațional al comunicării. În limbajele specializate, substantivul participă în mod diferit la procesul de terminologizare/ de comunicare specializată. Aceasta, în primul rând datorită realizării prin mijloace *non-subiective* a corelării referențiale. Ca unități ale sistemului lingvistic, substantivele abstracte desemnează clase de „obiecte” aparținând diferitelor ramuri ale sistemului științei contemporane. Procesul de terminologizare presupune asocierea substantivului cu mărci, determinanți specifici care contribuie la indentificarea/ individualizarea referentului, în general, rolul acestora fiind deosebit de complex.

¹ Assoc. Prof. PhD, Sapientia University of Cluj, Faculty of Technical and Human Sciences, Târgu-Mureș.

Substantivele abstracte reprezintă clasa semantico-gramaticală acomodată în cel mai înalt grad în limbajul științei contemporane, prin caracteristici semantice specifice, dintre care: capacitatea de a denumi concepte neperceptibile subiectiv/ senzorial: *navigație, politică* (politică monetară; politică economică). O altă caracteristică ce concură la convertirea clasei semantico-gramaticale în clasă semantico-terminologică este incapacitatea substantivelor abstracte de asociere în sintagma terminologică cu un obiect strict material, concret: *politică externă/ de stat/internațională* etc. Referenții substantivelor abstracte pot fi identificați în domenii ale vieții sociale, aparținând terminologiei științelor sociale (terminologia juridică, terminologia economică, limbajul politic etc.), în discipline științifice, dintre care *lingvistică, fizică, matematică* etc, în domeniile teoretice - limbajul filozofiei (*conștiință, adevăr*).

Substantivele abstracte se acomodează în terminologie fie intensional, definind conceptul: Se ocupă de *lingvistică, nu de fizică.*, fie extensional, privind „actualizările” conceptului în sintagma terminologică și/ sau în enunțul științific: Se ocupă de *lingvistică diacronică/ lingvistică cognitivă/ lingvistică computațională*, nu de *fizică nucleară/ cuantică*.

Limbajele specializate își dezvoltă corpusul prin termeni având ca sursă lingvistică, fie substantive abstracte nonnumărabile, fie substantive abstracte numărabile. Terminologia filozofică cuprinde un număr impresionant de termeni formați în baze lingvistice abstracte care admit opoziția de număr: *filoz. categorie; cauză; efect; cercetare, contrarii, comportament* etc. Termenul *calitate* este numărabil extensional, în sintagme terminologice care necesită descrierea sensului: *calități primare; calități secundare*. Nu admit opoziția amintită, având caracteristica nonnumărabil, termeni precum: *conștiință, corectitudine, cunoaștere, determinare, echivoc* etc. Își mențin calitatea *nonnumărabil* termeni precum *cercetare, certitudine*, chiar dacă sintagma terminologică revendică dezambiguizarea sensurilor: *cercetare fundamentală, cercetare aplicată, cercetare operațională; / certitudine empirică, certitudine teoretică*. Spre deosebire de substantivul concret, unitate a lexicului, care are drept referent un obiect material, perceptibil, conceptul desemnat printr-un substantiv abstract în limbajul filozofic nu are un referent senzorial.

Pluralul – marcă a specializării

Unii termeni sunt utilizați cu forma de plural: astfel, *contrarii* este unul dintre substantivele abstracte folosit la plural, din rațiunea că în cadrul unității „existența unei laturi este condiția existenței laturii contrare și invers”. (*Dicționar de filozofie* 1978:152). La fel, termenul *universalii* (cf. lat. *universalia*, genuri, noțiuni generale) desemnează noțiuni generale în filozofia scolastică, noțiuni considerate ca fiind atribute comune tuturor ființelor (genul, specia, diferența, propriul și accidentalul). Termenul este utilizat cu forma de plural atât intensional cât și extensional - în sintagme ce revendică lămurirea sensurilor specializate: *cearta universalilor*. În terminologia actuală, *pluralul* are rolul de marcă specializată de opoziție a diferitelor limbaje aparținând științelor umaniste și/ sau de diferențiere a sensurilor, în raport cu limba comună: A se compara: *filoz. universalii/ cearta universalilor* etc cu *jur. legator universal, med. remediu universal* etc. Abstractele se utilizează

obligatoriu cu forma de plural și atunci când sintagma cuprinde noțiuni desemnate prin utilizarea cazurilor oblice: teoria *elitelor*, teoria *factorilor*, teoria *hieroglifelor*, teoria *jocurilor*, teoria *mulțimilor*, teoria *simbolurilor*, teoria *valorilor* etc. Forma de plural a abstractelor terminologice nu realizează opoziții gramaticale, ci opoziții logice, conceptuale cu singularul abstractelor din alte domenii specializate: lingv. *simbol* vs filoz. teoria *simbolurilor*, mat. *mulțime* vs. filoz. teoria *mulțimilor*, interd. *sistem* vs filoz. teoria generală a *sistemelor*.

Același tip de opoziții conceptuale realizează termenii *Școală/Școli*, care cunosc numeroase reorganizări semantice. Specializarea termenului „Școală” se realizează numai în combinație cu noțiuni referitoare la istoria filozofiei, la doctrine: Școala eleată, Școala epicuriană, Școala ioniană, Școala sceptică, Școala peripatetică, Școala din Milet, Școala din Baden etc. Un anumit grad de echivoc pare să creeze pluralul generic *Școli* în sintagme de tipul *Școli socratice*. Dezambiguizarea sensurilor se realizează la nivelul definiției, printr-o cunoaștere de detaliu a filozofiei grecești: „denumire generică dată de unele școli filozofice grecești întemeiate de discipoli ai lui Socrate: 1.Școala megarică, întemeiată de Euclid din Megara; 2.Școala cinică, întemeiată de Antistene; 3.Școala cirenaică, întemeiată de Aristip din Cirene și 4. Școala din Elis și Eretria, întemeiată de Fedon din Elis”(DF: 653)

Abstractele numărabile conferă termenilor un grad deosebit de transparență a sensului: acțiune, calitate, civilizație, clasă, concept, conștiință etc, fie datorită apropierii (formale, gramaticale) de substantivele concrete, fie datorită intersecției cu limba comună și/sau cu alte limbaje specializate. Pluralele specializate cuprinse în dicționare conferă limbajului științelor/ teoriei/ cunoașterii, în general, un grad înalt de abstractizare, chiar dacă în unele cazuri sunt pasibile de amguitate. Deși dicționarele lexicale și de specialitate inseriază anumite abstracte nonnumărabile cu forma de singular, în discursul specializat există numeroase cazuri de recategorizare a termenilor, ca numărabili: *adevăr* vs *adevăruri*, *arhetip* vs *arhetipuri*, *ambiguitate* vs *ambiguități*. Nu în toate situațiile, procedeul este în măsură să actualizeze/ să creeze noi sensuri specializate prin formele de plural.

Subansambluri lexico-semantice

Caracterul abstract al terminologiei se manifestă în diferite grade la nivelul lexicului specializat. În ceea ce privește structura internă, limbajul filozofiei cuprinde o „*sferă centrală*” de termeni (Slușanschi Dan, 1971) puternic abstractizată, uneori ermetică și *ariile exterioare* acestei sfere, alcătuite din subansambluri eterogene. Nu numai analiza lexico-semantică dar și perspectiva etimologică poate contribui la relativa definire a „granițelor” dintre cele două compartimente structurale. *Sfera centrală* cuprinde termeni și sintagme specializate prin care se desemnează un fond conceptual comun, cvasi-universal al domeniului filozofiei, de sursă greco-latină și nu numai (romanică, germanică, sanscrită etc). Acesta formează „nucleul dur” și se definește prin cel mai înalt grad de specializare/ abstractizare: apriori (*a priori* expresie latină „ceea ce precedă”), aposteriori (lat. *a posteriori* „din ceea ce urmează”), ataraxie (gr. *a* „fără”+ „tulburare”), axiologie (gr. *axio-* „valoare”+ *logos* „cuvânt, teorie”), chiliasm (gr. *chiliasmos* „o mie”), cinicii (gr. *kynikos* de la

kyos, kynos „câine”), *cogito* (lat. *cogito* „eu gândesc”), *cosmogonie* (gr. *kosmos* „lume, univers”+ *gonos* „origine, naștere”), *cosmologie* (gr. *kosmos* „lume, univers”+ *logos* „cuvânt,vorbire”), *cvietism* (lat. *quies* „liniște”), *deism* (lat. *deus* „zeu”), *deontic* (gr. *deon, deontos* „ceea ce se cade, ceea ce este necesar”), *eclectism* (gr. *eklego* „a alege, a opta”), *eidetic* (gr. *eidos* „formă, esență”), *enteleheie* (gr.*enteleheia*, din *en* „în”, *telos* „scop”și *enhein* „a avea”), *epistemic* (gr. *episteme* „cunoaștere, știință”), *eristică* (gr. *eristikos*, de la *erizein* „a discuta în contradictoriu”), *esoteric* (gr. *esoterikos* „interior”), *euristic* (gr. *heuriskein*), *exoteric* (gr.*exoterikos* „exterior”în opoziție cu esoteric), *fatum* (lat. „ceea ce a fost spus, predestinat”), *functor* (lat. *functus*, de la *fungi* „a îndeplini un rol”), *geștaltism* (germ. *Gestalt* „structură, configurație”),*henoteism* (gr. *henos* „unu” și *theos* „zeu, dumnezeu”), *lemă* (gr. *lemma* „ceea ce este acordat, supoziție, teză”). Termeni de altă sursă: *karma* (în sanscr. „faptă, acțiune, răsplată”), *nyaya*(sanscr. „temei, concluzie, metodă, logică”în sanscrită), *vede* (sanscr. „cunoștință, știință), *vedic, upanișade* (sanscr. *upa-ni-șad* „a se așeza foarte repede, ca pentru a asculta un secret”) etc. Termenii filozofiei, aparținând *sferii centrale* mențin nealterat sensul conceptual, specializat, rămânând în unele cazuri, inaccesibili nespecialiștilor. Sunt termeni care de-a lungul evoluției gândirii umane au rămas nemarcați ideologic. Într-o altă ordine, puține dintre exemplele date au realizat trecerea de la centru la subansamblurile ariilor laterale. *Cosmologie, cosmogonie*, fără a forma serii corespondente metaforice sau metonimice (așa cum se întâmplă în numeroase limbaje specializate actuale) au realizat trecerea din *nucleul dur* la ariile laterale, dar și la limbajele conexe (aparținând domeniului științelor umaniste) prin corpusuri reprezentative (de ex., textele aparținând sistemului criticii literare).Mecanismele de relaționare ale celor două arii ca și ale termenilor filozofiei cu alte limbaje sunt atracția și expansiunea sensurilor: limbajul criticii literare spre exemplu, atrage prin resemantizare/ respecializare elemente ale limbajului filozofic (*cosmologie, cosmogonie, eclectic* etc). Limbajul filozofic „împrumută, dă prin expansiune” termeni „care pot fi supuși altei specializări sau unui nou transfer metaforic”(Slușanschi 1971: 588-589). Din perspectivă lexico-semantică, *nucleul dur* al limbajului filozofic cuprinde termeni monoreferențiali ce concurează la univocitatea interpretării. *Abstracție* este funcțional în contexte specifice de tipul: abstracție empirică, abstracție constructivă (idealistă, sintetică), abstracție logico-matematică, abstracție fizică. Sintagmele terminologice date întăresc caracterul științific, realizează distincțiile necesare la nivelul contextelor specializate, dobândind astfel o dimensiune definitorie. Numeroase alte contexte au caracter diagnostic: *logică* în sintagmele monoreferențiale - logică simbolică (matematică), logica probabilistică etc; *subiect* în asociere cu conținuturi conceptuale ca axiologic, epistemic: *subiect axiologic, subiect epistemic* etc. Interpretarea monoreferențială a sensului unor termeni presupune o profundă stăpânire a domeniului: așa de pildă, *element* poate desemna atât particula/ particulele primordiale, din combinarea cărora s-a născut universul (sens filozofic), cât și particulele care intră în componența materiei determinate, individualizate în obiecte (sens științific). Trăsătura comună a celor două noțiuni pentru care se folosește același termen este aceea de substanță ultimă,

indivizibilă, constantă semantică pe care o putem identifica și în teoria generală a sistemelor.

Ariile laterale cuprind variante comune, uzuale, migratoare de la un limbaj la altul, având caracter interdisciplinar. Numeroase sunt consecințele recategorizării lingvistice a termenilor filozofici, care se produce la acest nivel. Impactul este edificator la nivelul gradului de științificitate, la nivel conceptual și semantic. Relația cu uzul comun sporește ambiguitatea lexicului specializat (la nivelul subansamblurilor lexico-semantic). O parte dintre termenii filozofici circulă în limba comună cu sensuri neprecis explicitate. Sensurile termenilor se depreciază prin surplusul de formalizare/ cu care sunt investiți în contextul de comunicare: “În calitate de autoritate publică tutelară, MT nu a luat măsuri privind revizuirea contractelor de mandat încheiate cu membrii consiliilor de administrație și cu directorii din unele regii autonome, companii și societăți naționale, precum și societăți comerciale aflate sub autoritatea MT, ceea ce a condus la plata nelegală a indemnizațiilor, cuantumul acestora fiind peste cel prevăzut de lege, consecința fiind afectarea bugetelor operatorilor economici, cu suma de 5.973 mii lei”, se arată în raportul Curții de Conturi (Mediafax). Surplusul de sociologizare este a doua cauză a deprecierii sensurilor filozofice, fenomen ce se produce cu precădere, în științele sociale. Termenii filozofici pot pierde specializarea și prin densitatea terminologică slabă în uzaj: *consecință*, *concluzie*, *gândire*, *aptitudine*, *opinie*, *ordine*, *mod* etc. Termeni precum: *real*, *realitate* etc și-a pierdut în etapa postmodernă de evoluție a gândirii umane, caracteristica *filozofic*, sub presiunea limbajului media unde circulă cu numeroase sensuri, uneori imprecise, golite de substanța originală a filozofiei platoniciene. Termenul *echivoc* (lat. *aequus* „egal”+ *vox* „voce”) - în filozofia logică/ epistemologie este utilizat cu accepțiunea de „două înțelesuri”. Termenul a trecut printr-un proces de determinologizare, fiind utilizat în limba comună cu sensul de *îndoielnic*, *suspect*. Prin extensie semantică a dobândit accepțiunea de *incert*, *nesigur*. Vocabula *fatalism* (lat. *fatum* „destin”) desemnează o doctrină filozofică/ religioasă conform căreia dezvoltarea naturii, a societății, evenimentele din viața omului sunt prestabilite de o forță implacabilă. În uzul comun, termenul circulă cu sensul de predestinare, pasivitate, resemnare în fața destinului. Termeni aparținând aceluiași câmp lexico-semantic marchează opoziții la nivelul specializării: laic-laicism. Deși în limba greacă *laikos* însemna „al poporului” și era utilizat în opoziție cu *klerikos* „cler, preot”, *laic* este utilizat astăzi prin extensie, ca noțiune social-organizatorică, aflată în opoziție cu religia. *Laicism* este un termen cu o trăsătură filozofică mult mai pronunțată, prin care sunt desemnate „doctrinile sau programele politice care preconizează laicizarea întregii vieți publice”(DF: 395). Sunt doar câteva exemple de termeni care par să facă parte din fondul general al lexicului științific, prin sensurile concurente cu ale altor terminologii, nu din terminologia filozofiei.

Numeroși termeni filozofici au statutul de termeni interdisciplinari, veniți dinspre limbaje conexe și/ sau dinspre limbajul științelor exacte: *entropie* (gr. *en* „în”+ *trepo* „conversiune, involuție”) este un termen introdus în termodinamică în 1850, de către R.S.Clausius, unde desemna „o mărime fizică, care indică gradul de ireversibilitate al proceselor fizice, în special al transformărilor energiei”(DF:223).În matematică, *entropie*

„este o funcție matematică a stării unui corp sau unui sistem de corpuri”(DF: 223). Semnificația filozofică este dată de sensul „ expresie fizică a evoluției ireversibile sau continue în timp a universului.”(idem).Termeni care au migrat dinspre limbajul filozofiei spre alte domenii de specializare: *emergent* (lat. *emergere* „a ieși, a se arăta”) era utilizat *ab initio* în filozofie, cu sensul de teorie idealistă și metafizică cu privire la procesul dezvoltării, creată în deceniul al treilea al secolului XX de filozofii englezi S.Alexander și C.L. Morgan. Termenul este folosit astăzi în limbajul fizicii, în matematică, în științele naturii etc. *Entitate* (lat. *entitas*, din *ens*, *entis* „ceea ce există”) este un alt exemplu de termen migrator. Desemna în filozofia scolastică natura unui lucru, esența sa, considerată în mod idealist și metafizic ca fiind distinctă de lucrul însuși. În limbajul actual, *entitate* circulă cu sensul de aspect al existenței, delimitat ca întindere, conținut, sens. Este utilizat în lingvistică, în medicină, în științele sociale etc. Termenii aparținând ariei laterale cunosc numeroase respecializări în limbaje aparținând sociologiei (biosociologie, burghezie, câmp ideologic, comunism, socialism, dictatura proletariatului, existență, lume, psihologie, știință politică, țărâtime etc), antropologiei (antropologie politică, antropologie socială și culturală), psihologiei (atenție, atitudine, emoție, empatie, pedagogie socială), lingvisticii (propoziție, semn, semnal, semnificat, semnificant, semiotică, vorbire), semanticii (semantică, sens), științelor naturale (ecologie, ecosistem).

O primă concluzie este aceea a rolului substantivelor abstracte în formarea limbajului filozofic. Lingvistica se acomodează limbajelor specializate deopotrivă prin mărcile de specializare natură gramaticală (opoziția singular-plural, opoziția numărabil-nonnumărabil), semantică (intensional/ extensional), lexicală etc.

Bibliografie:

- Brăescu, Raluca 2005 – Raluca Brăescu, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, pp. 61-141.
- Chețan Octavian, Sommer Radu(coord.) 1978 - Octavian Chețan/ Radu Sommer(coord.) – Dicționar de filozofie,Editura Politică, București, 1978.
- Nedelcu, Isabela 2005 – Isabela Nedelcu, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, pp. 61-141; p.631-657.
- Slușanschi Dan 1971 – Dan Slușanschi, *Studiul vocabulelor speciale*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XX, nr. 6, 587- 595.
- Stan, Camelia 2005 - Camelia Stan, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, pp. 61-141.
- Tomescu, Domnița 2005 – Domnița Tomescu, în *Gramatica limbii române I, Cuvântul*, Editura Academiei Române, București, pp. 61-141.